

بررسی تاثیر تعلق ملی بر گرایش به مهاجرت خارج از کشور

حسین دهقان^۱، احمد صادقی^۲، مهدی کرمانی^۳

چکیده

این تحقیق به منظور «بررسی تاثیر تعلق ملی بر گرایش به مهاجرت خارج از کشور» تدوین شده است. در این تحقیق که به روش آمیخته انجام شد، ابتدا به روش کیفی، ابعاد و مؤلفه‌های پدیده تعلق ملی و گرایش به مهاجرت از میان مهاجران ایرانی کشف و سپس از نتایج مطالعه کیفی، پرسشنامه کمی در مورد شهروندان شهر مشهد تهیه گردید، تعداد ۲۰ نفر از مهاجران ایرانی در بخش کیفی و ۴۱۴ نمونه از بین شهروندان شهر مشهد در بخش کمی مورد بررسی قرار گرفت. از نتایج کیفی، مقوله هسته‌ای «تعلیق یا تشدید گرایش به مهاجرت در پرتو تعلق ملی» شناسایی شد که سایر مقوله‌ها با عنوان شرایط و عوامل مؤثر را احاطه کرده است؛ همچنین در نتایج کمی مشخص شد، میزان گرایش شهروندان به مهاجرت خارج از کشور در حد زیاد و میزان تعلق ملی در حد متوسط بوده است و تعلق ملی به مقدار $(-۰/۷۳۴)$ با گرایش به مهاجرت خارج از کشور رابطه همبستگی نشان داده است. محاسبات رگرسیونی نشان داد که با افزایش تعلق ملی، گرایش به مهاجرت خارج از کشور کاهش می‌یابد و سهم بعد تعلق اجتماعی $(-۰/۶۲۱)$ بر گرایش به مهاجرت بیش از سایر ابعاد بوده است. در مجموع، تعلق ملی توانست، $(۰/۵۸۴)$ از واریانس متغیر وابسته تحقیق (گرایش به مهاجرت خارج از کشور) را تبیین نماید.

واژگان کلیدی: تعلق ملی، گرایش به مهاجرت، مهاجرت خارج از کشور، شهروندان مشهد

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۰/۲۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۴/۱۵

^۱ دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، واحد قوچان، دانشگاه آزاد اسلامی، قوچان، ایران

^۲ استادیار گروه علوم اجتماعی، واحد قوچان، دانشگاه آزاد اسلامی، قوچان، ایران. (نویسنده مسئول).

AHMAD.SADEGHI@VATANMAIL.IR

^۳ استادیار گروه علوم اجتماعی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

مقدمه

شواهد و نتایج مطالعات مهاجرتی در ایران نشان می‌دهد که عده کثیری از شهروندان ایرانی که عمدتاً تحصیل‌کردگان و سرمایه‌داران جویای کار و سرمایه را تشکیل می‌دهند، اقدام به مهاجرت از کشور نموده‌اند. بوربور (۱۳۹۲) در پژوهش خود، مسئله مهاجرت را، احساس آوارگی و تبعید در بین مهاجران ایرانی می‌داند که این امر نشأت گرفته از پیچیدگی ارتباط مهاجران با سرزمین و فرهنگ مبدأ و مقصد می‌داند. در آمار بانک جهانی (۲۰۱۹)، تعداد مهاجران ایرانی به ۱/۲۹ میلیون نفر و در اعلامیه وزارت امور خارجه (۱۳۹۳) در حدود ۵ تا ۶ میلیون ایرانی در خارج از کشور گزارش شده است؛ این افراد سرمایه‌های بین ۱/۵ تا ۴ تریلیون دلار را در اختیار داشته‌اند (حسینی مقدم و بشیری، ۱۳۹۸). از طرف دیگر، آمار رسمی و غیررسمی حکایت از آن دارد که مهاجران ایرانی با به خطر انداختن جان خود، اقدام به ترک کشور نموده و برخی مهاجرت‌های فرارگونه را تجربه کرده‌اند (پور افشاری چنار، ۱۳۹۰).

باید گفت: آمار و نتایج متناقضی در تحقیقات داخلی درباره میزان گرایش به مهاجرت از ایران وجود دارد؛ به عنوان مثال، گرایش بالای مهاجرتی در تحقیق، پور افشاری چنار (۱۳۹۰) و بیدل و دیگران (۱۳۹۰) از یک طرف و میزان تعلق بالا در تحقیق رستگار و رنانی (۱۳۹۲)؛ آذریان، ساروخانی و نوابخش (۱۳۹۶)؛ بهشتی و حق مرادی (۱۳۹۶) و تعلق پایین در تحقیق (ابراهیم‌زاده، هاشم زهی و مفرح (۱۳۹۳) بیدل، صادقی و محمود زاده (۱۳۹۱) آستین فشان، علی بیگی و غلامی (۱۳۹۴) نشان می‌دهد که تحقیقات انجام‌شده، نتوانسته‌اند به خوبی پدیده گرایش به مهاجرت خارج از کشور را در ارتباط با مفهوم تعلق ملی تبیین نمایند. در این راستا، شناخت انگیزه‌ها، شرایط و عوامل تقویت‌کننده تعلق ملی می‌تواند به حفظ نیروی انسانی و تعادل در بخش‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی (علمی و آموزشی) در کشور یاری رساند؛ لذا بر مبنای نتایج این تحقیق، می‌توان گامی موثر در برنامه‌ریزی‌های مطلوب در حوزه‌های فرهنگ ملی و هویت ایرانی در ابعاد مختلف سیاسی و اجتماعی برداشت. این تحقیق بنا دارد، مقوله اصلی و شرایط احاطه‌کننده بر پدیده اکتشافی در مورد مهاجران ایرانی را کشف نموده و از نتایج حاصله به بررسی آثار ابعاد تعلق ملی بر گرایش به مهاجرت خارج از کشور در مورد شهروندان شهر مشهد بپردازد.

در تحقیقات انجام شده در ایران در مورد سنجش گرایش به مهاجرت^۱ و عوامل موثر بر آن، نتایج متفاوتی گزارش شده است. به عنوان مثال تحقیق فلاحی (۱۳۹۵)؛ مقدسی و شرفی (۱۳۸۸)؛ نیازی و موحد (۱۳۸۷)؛ پور افشاری چنار (۱۳۹۰) نشان داده اند که گرایش به مهاجرت خارج از کشور در سطح متوسط رو به بالا بوده است. از عوامل مؤثر بر مهاجرت، فلاحی (۱۳۹۵) معتقد بود، با تغییر ارزش ها زمینه تغییر نگرش ها فراهم می گردد و تغییر نگرش ها برای تغییر گرایش های مهاجرت از کشور نقش مهمی داراست، همچنین انسجام اجتماعی با گرایش های مثبت به ارزش های ملی از زمینه های گرایش بی رویه مهاجرت به خارج بوده است. در تحقیق پور افشاری چنار (۱۳۹۰) نشان داده که دو متغیر دین داری و قوم گرایی بیشترین تأثیر را با انسجام اجتماعی شهروندان داشته است. در پژوهش نیازی و موحد (۱۳۸۷) احساس تعلق به وطن، بعد پیامدی دین داری، نگرش نسبت به جایگاه علم و پژوهش در ایران با گرایش به مهاجرت رابطه معناداری وجود داشته است. همچنین نتایج تحقیق ساروخانی، جهانی دولت آباد (۱۳۸۸) نشان داد که ناکارآمدی ساختارهای جامعه و عوامل جاذبه در کشورهای مقصد، زمینه مهاجرت را تشدید می کند و ادعای آنان بر این استدلال بود، هنگامی که فاصله اجتماعی در نظام خانواده افزایش یابد و افراد منزوی گردند، به محض رویارویی با مشکلات پیرامونی به دلیل نداشتن پشتیبان و حامی مناسب تلاش می کنند ولو با امکانات اندک، اندیشه خروج از کشور را در ذهن خود تعالی بخشند؛ لذا در این پژوهش بر نقش مؤثر نهاد خانواده بر حفظ اعضا در جامعه مبدأ تأکید می نماید.

در نتایج تحقیقات خارجی مانند پژوهش مارچی براکمن و آنگلا چلنخوف^۲ (۲۰۰۷) به دودسته عوامل در احساس تعلق افراد تأکید شده است؛ یکی ریشه های اجتماعی، فرهنگی، تاریخی و فرهنگ خودی متناقض که پناهندگان را مجبور به تبعید نموده است و دوم خصوصیات خصمانه و بیگانه جامعه میزبان هست که به طور هم زمان در موقعیت های جدید و احساس به وطن نمود داشته است. عبدالهادی^۳ (۲۰۰۸) معتقد بود؛ استراتژی قومی در میان مهاجرین لبنانی در امریکا باعث گردیده که با تصورات و احساسات خود از وطن و تعلق ملی، حس زندگی تبعیدگونه ای شکل

¹ Tendency to Emigrate

² Marije Braakman and Angela Schlenkhoff

³ Dalia Abdelhady

۱۰۰... پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال پانزدهم، شماره دوم، تابستان ۱۴۰۰

گیرد. در این راستا مارکو آنتونیش^۱ (۲۰۱۰) نیز تعلق را با شهروندی و هویت یکسان گرفته و مفهوم تعلق در بعد فردی به‌عنوان احساس صمیمیت، تعلق خاطر و احساس به مکان و در معنای اجتماعی و ساختاری آن به اشکال ظرفیت‌های اجتماعی و فضایی یاد می‌کند؛ البته همین دو^۲ (۲۰۱۵) در بررسی خود معتقد بود؛ مهاجرین جوان تحصیل کرده، تمایل زیادی به انسجام در شهر میزبان داشته‌اند اما این جریان، تحرک جغرافیایی و وابستگی به مکان آنان را تضعیف نکرده است. از طرف دیگر گودمن و آلاریان^۳ (۲۰۱۹) معتقدند؛ افرادی که تعلق درون‌گروهی ملی را «قابل‌دستیابی» می‌دانند، بیشتر از افرادی که تعلق را «توصیفی» می‌دانند، از تکثر فرهنگی حمایت می‌کنند. همچنین سلامی و همکاران^۴ (۲۰۱۹) به برخی از موانع تعلق جامعه‌ای مهاجران را شامل موانع اشتغال، زبان و تبعیض‌ها تاکید کرده‌اند.

آنچه به عنوان چارچوب نظری^۵ تحقیق تدوین شده است، گرایش روزافزون مهاجرت‌های ایرانیان به کشورهای مختلف متأثر از عوامل مختلفی از جمله تعلق ملی می‌باشد. تعاریف مختلفی برای دو مفهوم گرایش به مهاجرت خارج از کشور و تعلق ملی وجود دارد. مفهوم گرایش به مهاجرت در تحقیق حاضر در درجه اول؛ منطبق با واژه امیگرانت^۶ (برون کوچی) می‌باشد؛ به این معنی که «عده‌ای به‌طور موقت یا دائمی برای اقامت به خارج از کشور خود تدابیری اندیشیده‌اند و مقدمات سفر را برای خود و وابستگان خویش فراهم نموده‌اند و چندان رغبتی به بازگشت دوباره به کشور را در دستور کار خود نداشته ولی به‌طور کامل ارتباط خود را با جامعه خودی قطع نکرده‌اند» (نقدی، ۲۰۱۰: ۱۴۴). در درجه دوم؛ مفهوم گرایش به مهاجرت خارج از کشور در مورد مهاجرت‌های ایرانیان به سوی کشورهای توسعه‌یافته یا غربی است؛ چراکه عمدتاً گرایش‌های مهاجرتی به سمت کشورهای مرکز و توسعه‌یافته ملاک تحقیق حاضر است. باید در مورد تعاریف مختلف تعلق ملی به تعریف برلین و جانسون اشاره نمود؛ آن‌ها تعلق ملی را «نوعی توجه گسترده

¹ Marco Antonsich

² Huimin Du

³ Sara Wallace Goodman & Hannah M. Alarian

⁴ B. Salami a, J. Salma a, K. Hegadoren a, S. Meherali a, T. Kolawole b, E. Diaz

⁵ Theoretical Framework

⁶ Emigrant

۱۰۱ بررسی تاثیر تعلق ملی بر گرایش به مهاجرت خارج از کشور

برای ایجاد و حفظ ارتباط با دیگران و نهادهای اجتماعی، محیط و خود» (هاگرتی^۱، ۱۹۹۲: ۴۵) دانسته‌اند.

در ارتباط تعلق ملی و مهاجرت‌های بین‌المللی می‌توان به سه رویکرد اساسی اشاره نمود؛ در رویکرد نخست ملی^۲ گرایانه به تعلق و مهاجرت؛ مفهوم تعلق را غالباً در قلب مباحث مردمی و سیاسی پیرامون مهاجرت قرار داده و معتقد است که این جریان ممکن است تأثیرات بسیار واقعی، فراگیر و انحصاری از خود بگذارد. در چشم‌انداز ملی‌گرا، تعلق خاطر معمولاً شامل ابعاد ذهنی و گفتمان تعهد، وفاداری و هدف مشترک است و تمرکز جدی بر ادغام مهاجرت در جامعه پذیرنده دارد (پریس، ۱۹۹۶؛ کاستلز، ۲۰۰۸). در این دیدگاه، از مهاجران انتظار دارند که به‌طور دائم در کشور پذیرنده مستقر شوند و حس تعلق و بیعت خود را از کشور مبدأ خود به کشور اصلی منتقل نمایند (کاستلز، ۲۰۰۸)؛ لذا، از مهاجران انتظار می‌رود از خصوصیات فرهنگی، اجتماعی و زبانی که ممکن است آن‌ها را از جمعیت اکثریت متمایز کند دور شوند و در این رابطه نیز دولت‌ها تلاش می‌کنند که این جریان آن‌را از هویت بومی را تشویق و تسهیل نمایند (کاستلز و میلر، ۲۰۰۸).

در رویکرد دوم با عنوان رویکرد فراملی^۳ به تعلق و مهاجرت، با توجه به ادعاهای اخیر مبنی بر اینکه ما وارد یک دوره جدید مهاجرت شده‌ایم (کاستلز و میلر، ۱۹۹۸)، بسیاری از نظریه‌پردازان اجتماعی اظهار می‌دارند که افزایش تحرک بین‌المللی و شیوه‌های نوین در بین مهاجران، راه‌های جدیدی برای درک مهاجرت را ضروری کرده است، همچنین سرعت در حال رشد در مورد فراملی‌گرایی، مفهومی از مهاجرت را ترویج می‌کند که بر روند تبادلات و روابط پایدار بین کشورهای فرستنده و پذیرش تأکید می‌نماید. این دیدگاه فراملی مخالف مفهوم مهاجرت به‌عنوان یک رویداد واحد و به دنبال آن استقرار و ادغام در کشور پذیرنده هست (گوستاوسون^۴، ۲۰۰۵: ۱۳). کاربرد مفاهیم جدید فرامرزی الیاس (۱۹۹۴) و جهانی‌سازی نه‌تنها به افزایش مهاجرت از راه دور منجر شده است، بلکه این فراملی‌گرایی مهاجرتی را نیز تشدید کرده است. فشرده‌سازی

¹ Hagerty

² National perspective

³ Transnational perspective

⁴ Gustavson

۱۰۲... پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال پانزدهم، شماره دوم، تابستان ۱۴۰۰

زمان، اینترنت و پست‌های الکترونیکی، مفهوم «وطن» را در هر مکانی که در جهان قرار گرفته است را آسان کرده است. مهاجران امروز با وجود پراکندگی مکانی، از این فرصت‌های جدید ارتباطی در ساخت و حفظ هویت خود استفاده می‌کنند. اقلیت‌های امروزی در کشورهای مهاجرپذیر به سرعت مانند گذشته محو نمی‌شوند، بلکه انتظار می‌رود که بسیار طولانی‌تر زنده و بقای خود ادامه دهند.

در رویکرد سوم با عنوان رویکرد فراملی‌گرایی و تابعیت چندگانه^۱ باید گفت که امروزه شبکه‌های اجتماعی برای حفظ وضع وجود جوامع مبدأ در خارج از کشور بسیار تلاش می‌کنند؛ این بدان معناست که هرچه روابط با والدین، دوستان و همکاران در کشور مبدأ و در داخل کشور میزبان بیشتر و شدیدتر باشد، مهاجران بیشتر صفات جامعه تصور شده اصلی خود را حفظ می‌کنند. با این وجود، مهاجران در اجتماع دیگری زندگی و کار می‌کنند و در عین حال مهاجران به مرور زمان هویت خود را بر اساس دل‌بستگی‌های دوگانه به کشور میزبان و کشور مبدأ توسعه می‌دهند (کنیت و همکاران، ۲۰۰۳،^۲).

آنچه مشهود است؛ از نظر دو دیدگاه نخست، مهاجرت بین‌المللی به‌طور ذاتی مشکل‌ساز به نظر می‌رسد، زیرا باعث ایجاد اختلال در تعلق ملی مهاجران می‌گردد. مخالفان، مسئولیت حل این مشکلات را بر عهده خود مهاجران گذاشته‌اند؛ اما برخی دیگر معتقدند که تنها راه‌حل قابل قبول، جذب در جامعه پذیرنده است. طرفداران فراملی استدلال می‌کنند که دولت و جامعه باید با پذیرش تابعیت دوگانه، به مهاجران (به‌ویژه مهاجران) در حل مشکلات تعلقات ناشی از مهاجرت کمک کنند؛ بنابراین، مفهوم تعلق ملی غیرقابل تفکیک ملی و مفهوم گسیختگی بین روابط عاطفی و ابزاری تحت تأثیر درک ملی از مهاجرت قرار گرفته است. گوستاوسون (۲۰۰۵). در این رابطه معتقد است؛ تابعیت دوگانه به‌عنوان ابزاری برای کاهش پیامدهای منفی محسوب می‌گردد و در نتیجه زمینه تسهیل ادغام مهاجران را ایجاد می‌کند.

بنابراین رویکرد کلی نظری در این تحقیق نظریه‌های کلان فرهنگی و کثرت‌گرایی فرهنگی می‌باشد و بالاخص برای بررسی موضوعی تحقیق از نظریه‌های فرهنگی خرد همانند نظریه مقاومت و چالش‌های هویت چندگانه ادوارد سعید بهره برده است. تکثرگرایی به رشد آگاهانه احساس

¹Transnationalism and multiple citizenship

² Kenneth et al

۱۰۳ بررسی تاثیر تعلق ملی بر گرایش به مهاجرت خارج از کشور

عدم تعلق تعبیر می‌شود که به نوعی زندگی در قالب‌های شناخته شده با مرزبندی‌های ثابت را رد می‌کند و در عوض زندگی بر روی خطوط مرزی و تأثیرپذیری از دو سوی مرزها را می‌ستاید و نظریه مقاومتی که بیشتر توسط ادوارد سعید مطرح شده است بر حفظ تعلق ملی و مقاومت در برابر هویت‌های بیگانه تأکید می‌نماید.

با توجه به محدودیت مطالعات پیشین در حوزه مهاجرت‌های خارج از کشور با تأکید بر نقش تعلق ملی و ابعاد آن، بر اساس تئوری‌های رویکرد نوین مهاجرتی با روش آمیخته می‌توان در بخش کیفی سوال اصلی تحقیق را چنین مطرح نمود که مدل پارادایمی مطلوب گرایش به مهاجرت خارج از کشور در ارتباط با تعلق ملی مهاجران ایرانی کدام است؟. همچنین برای بررسی در جامعه گسترده در مورد شهروندان شهر مشهد فرضیه‌های اصلی و فرعی به شرح ذیل طرح‌ریزی نمود؛ در فرضیه اصلی تحقیق چنین مطرح شد که «تعلق ملی نقش تعیین‌کننده‌ای بر میزان گرایش به مهاجرت خارج از کشور دارد، به این معنی که به موازات افزایش تعلق ملی، میزان گرایش به مهاجرت کاسته می‌شود». همچنین در فرضیه‌های فرعی تحقیق؛ ۱. بین تعلق جغرافیایی^۱ از ابعاد تعلق ملی با میزان گرایش به مهاجرت خارج از کشور رابطه معناداری وجود دارد. ۲. تعلق فرهنگی و هنری^۲ از ابعاد تعلق ملی با میزان گرایش به مهاجرت خارج از کشور رابطه معناداری وجود دارد. ۳. بین تعلق سیاسی^۳ از ابعاد تعلق ملی با میزان گرایش به مهاجرت خارج از کشور رابطه معناداری وجود دارد. ۴. بین تعلق اجتماعی^۴ از ابعاد تعلق ملی با میزان گرایش به مهاجرت خارج از کشور رابطه معناداری وجود دارد. ۵. بین تعلق تاریخی^۵ از ابعاد تعلق ملی با میزان گرایش به مهاجرت خارج از کشور رابطه معناداری وجود دارد. لذا با توجه به نتایج مطالعه اکتشافی و مبانی نظری و پیشینه تحقیق در بیان ارتباط بین متغیرهای تأثیرگذار، می‌توان مدل نظری را به شرح ذیل ترسیم نمود.

¹ Geographic belonging

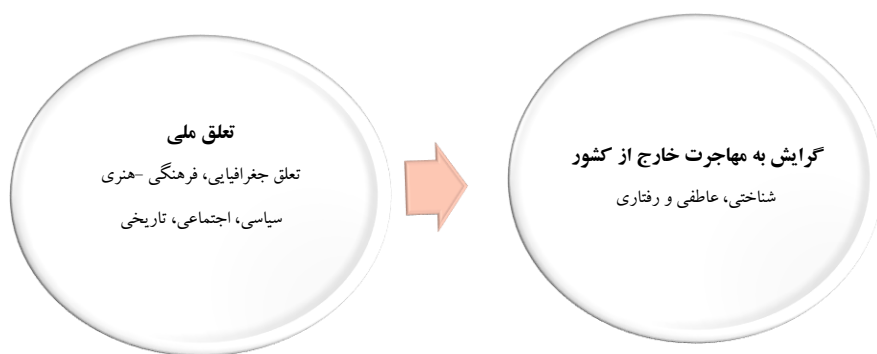
² Cultural and artistic belonging

³ Political belonging

⁴ Social belonging

⁵ Historical belonging

شکل شماره ۱: مدل نظری تحقیق

روش‌شناسی

در پژوهش حاضر بر مبنای مراحل چهارگانه در مدل شماره (۲)، ابتدا از لحاظ کیفی موضوع تحقیق را با شرکت‌کنندگان محدود (مهاجران ایرانی) بررسی کرده و سپس بر مبنای یافته‌های کیفی، نسبت به ساخت ابزار مورد نظر اقدام شد و در مرحله دوم با استفاده از ابزار تهیه‌شده به گردآوری داده‌ها کمی پرداخته شد. لذا، به منظور شناسایی ابعاد و شاخص‌های گرایش به مهاجرت و عوامل مؤثر بر آن در ابتدا از روش کیفی و برای تعمیم‌پذیری بخش کیفی، پس از طراحی و تدوین پرسشنامه و انتخاب نمونه‌های تصادفی از میان شهروندان شهر مشهد، نسبت به گردآوری داده‌های کمی اقدام و مدل ارائه‌شده مورد ارزیابی قرار گرفت.

شکل شماره (۲) مراحل انجام پژوهش بر اساس رویکرد آمیخته

روش تحقیق حاضر، روش آمیخته^۱ بوده و از نظر هدف کاربردی و از نظر شیوه گردآوری داده های ترکیبی از نوع اکتشافی^۲ است که شامل دو مرحله عمده کیفی - کمی^۳ است. در مرحله اول از نظریه داده بنیاد^۴ (گراند تئوری) به عنوان رویکرد کیفی استفاده شد که روند مصاحبه ها تا اشباع

1 Mixed Method

2 Exploratory

3 Qualitatively - Quantitatively

4 Grounded Theory

۱۰۶.... پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال پانزدهم، شماره دوم، تابستان ۱۴۰۰

نظری ادامه یافت. در مرحله دوم از روش توصیفی - همبستگی به‌عنوان رویکرد کمی و پیمایش^۱ استفاده گردید. همچنین برای شناسایی افراد مورد بررسی از تکنیک گلوله برفی^۲ استفاده شد. تعداد مشارکت‌کنندگان در مرحله کیفی تحقیق ۲۰ نمونه از جامعه هدف (مهاجران ایرانی خارج از کشور) به‌صورت نمونه‌گیری هدفمند^۳ انتخاب شدند. از آنجا که گرایش به مهاجرت عمدتاً به مهاجران ایرانی در کشورهای توسعه‌یافته بوده است، غالب نمونه‌ها به‌صورت هدفمند انتخاب شد.

جدول شماره ۱: مشارکت‌کنندگان در بخش کیفی

مصاحبه شونده	سن	میزان تحصیل	جنسیت	کشور مقیم	شغل	سابقه مهاجرت	شکل مهاجرت	شکل مصاحبه
N1	۵۵	دکترای	زن	کانادا	بازنشسته	۱	باواسطه	حضور
N2	۳۰	دکترای	زن	کانادا	کارمند	۵	تحصیلی	حضور
N3	۲۷	لیسانس	زن	ترکیه	خانه‌دار	۳	برنامه‌ریزی شده	مجازی
N4	۴۵	ارشد	زن	انگلستان	آزاد	۲۴	باواسطه	مجازی
N5	۳۵	دکترای	مرد	امریکا	پزشک	۳	برنامه‌ریزی شده	حضور
N6	۲۸	دکترای	مرد	امریکا	استاد	۵	تحصیلی	مجازی
N7	۴۰	دکترای	زن	دانمارک	آزاد	۱۰	باواسطه	حضور
N8	۳۸	دکترای	زن	فرانسه	کارمند	۵	تحصیلی	حضور
N9	۲۶	دانشجو	مرد	روسیه	دانشجو	۳	تحصیلی	حضور
N10	۲۴	دانشجو	زن	روسیه	دانشجو	۴	تحصیلی	حضور
N11	۲۸	دانشجو	زن	روسیه	دانشجو	۲	تحصیلی	مجازی
N12	۲۳	لیسانس	زن	روسیه	دانشجو	۳	باواسطه	مجازی
N13	۲۷	دانشجو	مرد	ترکیه	دانشجو	۲	تحصیلی	مجازی
N14	۲۸	لیسانس	زن	برزیل	آزاد	۵	فرار گونه	حضور
N15	۲۶	لیسانس	زن	آمریکا	دانشجو	۲	باواسطه	مجازی
N16	۲۵	لیسانس	مرد	عربستان	دانشجو	۴	باواسطه	مجازی
N17	۳۲	ارشد	مرد	ترکیه	مدیر اجرایی	۵	فرار گونه	مجازی
N18	۴۶	دکترای	مرد	آلمان	استاد	۷	فرار گونه	حضور
N19	۴۱	دکترای	مرد	ازبکستان	کارمند	۴	تحصیلی	حضور
N20	۳۵	لیسانس	مرد	ترکیه	شغل آزاد	۳	باواسطه	حضور

در مرحله کمی، جامعه آماری را کلیه شهروندان شهر مشهد که بالاتر از سن ۱۸ سال بود را شامل گردید و تعداد تخمین شده آن‌ها برحسب آخرین آمار سرشماری نفوس و مسکن ۱۳۹۵ به ۳,۰۵۷,۶۷۹ نفر رسیده است. تعداد ۴۱۴ نفر با حداکثر احتمال خطا متناسب با جدول مورگان انتخاب شد. در روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای انتخاب‌شده، ابتدا نواحی چهل‌گانه شهر

¹ Survey

² Snowball Technique

³ Purposive Sampling

بررسی تاثیر تعلق ملی بر گرایش به مهاجرت خارج از کشور ۱۰۷

مشهد در ۱۳ منطقه مختلف در نظر گرفته شد و به صورت تصادفی مورد بررسی قرار گرفت. تجزیه و تحلیل داده‌ها در مرحله کیفی، بر مبنای روش اشتراوس و کوربین (۱۳۹۳) کدگذاری (باز، محوری و گزینشی) بود. در این خصوص معیارهای تحقیقات تفسیری شامل اعتمادپذیری، انتقال‌پذیری، اتکاپذیری، تصدیق‌پذیری و راستی و معیارهای نظریه برخاسته از داده‌ها شامل تطابق، فهم‌پذیری، عمومیت و کنترل‌پذیری است. در مجموع تعداد ۲۷ مقوله اصلی، ۲۰۳ مقوله فرعی و تعداد ۵۱۲ کدباز به دست آمد که در نهایت در مدل پارادایمی (شماره ۲) به شش بعد (شرایط علی، زمینه‌ای و مداخله، راهبردی، پیامدی و پدیده اصلی) طبقه‌بندی گردید. در اولین مرحله از فرایند تجزیه و تحلیل در نرم افزار آماری^۱، بعد از ورود تمام مصاحبه‌های تحقیق به داخل نرم‌افزار، گزاره‌ها تبدیل به کد سیستم‌های اولیه یا باز شد و در مرحله بعدی همه کدهای مشابه و نزدیک به هم بر اساس محتوا و معنایی به یک یا چند مقوله تبدیل گردید. در ادامه؛ مرحله دوم کدگذاری محوری انجام شد که تمام مقوله‌های مشترک بر اساس معیار واحد تأثیرگذار و تأثیرپذیر در مجموعه‌های مختلفی طبقه‌بندی گردید و مقوله نهایی اصلی تحقیق (پدیده) که سایر مفاهیم به آن به‌نوعی مرتبط بود تعیین گردید. در این رابطه تعداد ۲۷ مقوله نهایی به دست آمد. در تجزیه و تحلیل مرحله کمی با استفاده از نرم افزارهای آماری^۲ به بررسی الگوهای اندازه‌گیری متغیرهای تحقیق، مقادیر همه متغیرها سنجیده شد و نتایج نشان داد که مقدار ضریب کروناخ و پایایی ترکیبی بیش از (۰/۷) در حد قابل قبول به دست آمده است. هرچند در بررسی روایی سؤالات (گویه‌ها)، اطلاعات ۳۰ نفر از پاسخگویان به صورت پرسشنامه آنلاین جمع‌آوری و مورد آزمون مقدماتی قرار گرفت؛ همچنین مقدار روایی همگرا^۳ در مورد متغیرها از مقدار بحرانی (۰/۵) بیشتر بوده و قابل قبول است. برای سنجش گرایش به مهاجرت از کشور (متغیر وابسته) سه بعد (شناختی-عاطفی- رفتاری) و در مورد تعلق ملی (متغیر مستقل) به شش بعد (جغرافیایی، فرهنگی و هنری، سیاسی، اجتماعی و تاریخی) در نظر گرفته شد.

یافته‌ها

¹ MAXQDA 18

² SPSS, SMART PLS

³ AVE

۱۰۸... پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال پانزدهم، شماره دوم، تابستان ۱۴۰۰

آنچه می‌توان از گزاره‌های مشارکت‌کنندگان در بخش کیفی با عنوان مقوله محوری تحقیق (مقوله اصلی) استنباط کرد، کشف پدیده «تعلیق یا تشدید گرایش به مهاجرت در پرتو تعلق ملی» است. در این رابطه شرایطی در ایجاد این پدیده نقش مهمی داشته‌اند. از مجموع مصاحبه‌های انجام‌شده و مقوله‌بندی، هفت عامل (میزان دریافت حمایت‌های اجتماعی، انگیزش‌های خانوادگی به مهاجرت، احساس تعلق، ویژگی‌های ساختاری در جوامع توسعه‌یافته، ناعادلانه بودن مزایا در ایران، تجارب پیرامونی از مهاجرت و نگرش به الگوهای ارتباطی در جوامع توسعه‌یافته) به عنوان شرایط علی کشورهای مهاجرپذیر و مهاجر فرست تأثیرگذار استحصالی گردید. از شرایط زمینه‌ای (بستر) می‌توان به (ساختار مهاجرتی، احساس امنیت اجتماعی، تجربه طولانی مدت در حال توسعه بودگی، عملکرد و گستره رسانه‌های جمعی، رواج تاریخی فرهنگ اساطیری) و از جمله شرایط راهبردی می‌توان به (برنامه‌ریزی و تلاش‌های مستمر برای تغییر ساختار موجود، جستجوی فعالانه ریشه‌های هویتی، هویت‌جویی در فراسوی تعلقات ملی ایرانی، پیگیری و تحمل معنادار شرایط استرس‌زا، برنامه‌ریزی و پیگیری‌های مستمر مهاجرتی و فاصله‌گیری تعمدی از تعلق بومی به سمت قلمرو هدف) و از عوامل مداخله‌گر (محیطی) می‌توان به (جنس، میزان تحصیلات، محل اقامت، شکل مهاجرت) اشاره نمود. همچنین از شرایط پیامدی می‌توان به (احساس تعلق به ایران و احساس تعهد به جامعه هدف، مهاجرت در راستای تأمین منفعت فردی فارغ از آرمان‌های موجود و سست شدن تدریجی هویت ملی در مقیاس فرا فردی) در ارتباط با تعلق ملی و گرایش به مهاجرت مشارکت‌کنندگان نام برد که می‌توان در مدل پارادایمی (شماره ۳) به شرح ذیل نشان داد.

۱۰۹..... بررسی تاثیر تعلق ملی بر گرایش به مهاجرت خارج از کشور

مدل شماره ۳: مدل پارادایمی گرایش به مهاجرت خارج از کشور و تعلق ملی

آنچه می‌توان از گزاره‌های مشارکت‌کنندگان در بخش کمی استنباط کرد؛ نتایج توصیف‌شده در مورد ۴۱۴ نمونه از شهروندان شهر مشهد با محوریت «بررسی رابطه میزان تعلق ملی و میزان گرایش به مهاجرت خارج از کشور» تعداد ۲۲۵ مرد و ۱۸۹ زن بوده است که از این میان ۵۷ درصد متأهل بوده و از کل مشارکت‌کنندگان نیز (۶/۲۶) درصد فاقد شغل اقتصادی بوده که عمدتاً دانشجویان

۱۱۰... پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال پانزدهم، شماره دوم، تابستان ۱۴۰۰

و زنان خانه‌دار مشارکت داشته‌اند. در بین مشاغل مشارکت‌کننده در تحقیق، دانشجویان و زنان خانه‌دار، بالاترین میزان گرایش به مهاجرت را در مقابل نظامیان و مشاوران نشان می‌دهد؛ همچنین، نظامیان و مشاوران بیشترین میزان تعلق ملی را در مقابل خانه‌دارها، پزشکان و بازنشسته‌ها داشته است. در مورد قومیت‌های تحقیق، نقش ترکمن‌ها با بیشترین میزان گرایش به مهاجرت خارج از کشور در مقابل فارس‌ها با گرایش کم به دست آمد. این در حالی بود که سهم فارس‌ها نیز در تعلق ملی بالا بوده است. نتایج همبستگی متغیرهای زمینه‌ای یا جمعیتی تحقیق نشان داد که متغیر سن با (۰/۱۱۴-) و میزان تحصیلات پاسخگویان با (۰/۱۰-) رابطه منفی و معناداری با گرایش به مهاجرت خارج از کشور نشان داده است.

نتایج نشان داد که میانگین گرایش به مهاجرت شهروندان مشهد از حد متوسط میانگین قابل انتظار بیشتر بوده است و میانگین تعلق ملی آن‌ها نیز در حد متوسط رو به بالا به دست آمده است. در مورد مقایسه میانگین ابعاد تعلق ملی به‌عنوان مؤثرترین متغیر مستقل مشخص شد که تعلق جغرافیایی و تاریخی بیشترین میزان و تعلق اجتماعی و سیاسی از کمترین میزان برخوردار بوده است. همان‌طور که در آزمون رتبه‌بندی فریدمن جدول شماره (۲) ملاحظه می‌گردد، در مورد ابعاد متغیر تعلق ملی، مشخص شد که تعلق جغرافیایی، بیشترین میانگین رتبه‌بندی و تعلق تاریخی از میانگین رتبه پایین‌تر برخوردار بوده است.

جدول شماره ۲: رتبه‌بندی ابعاد تعلق ملی

رتبه‌بندی	میانگین رتبه	ابعاد تعلق ملی	ردیف
۱	۴/۷۳	تعلق جغرافیایی	۱
۲	۳/۶۶	تعلق اجتماعی	۲
۳	۲/۵۵	تعلق سیاسی	۳
۴	۲/۵۵	تعلق فرهنگی و هنری	۴
۵	۱/۵۱	تعلق تاریخی	۵

آزمون فرضیه‌های تحقیق نشان داد که بین کلیه ابعاد تعلق ملی، رابطه معناداری با گرایش به مهاجرت شهروندان شهر مشهد به خارج از کشور وجود دارد و جهت رابطه آن‌ها نیز معکوس بوده است؛ به عبارت دیگر هرچه قدر میزان تعلق ملی شهروندان کمتر بوده است، بلعکس گرایش به

۱۱۱..... بررسی تاثیر تعلق ملی بر گرایش به مهاجرت خارج از کشور

مهاجرت خارج از کشور بیشتر بوده است؛ میزان همبستگی ابعاد تعلق ملی با گرایش به مهاجرت خارج از کشور به ترتیب تعلق اجتماعی (۰/۶۲۱-)، تعلق سیاسی (۰/۵۶۶-)، تعلق فرهنگی و هنری (۰/۴۷۴-)، تعلق جغرافیایی (۰/۴۳۵-) و تعلق تاریخی (۰/۳۳۳-) می باشد. در مجموع بین تعلق ملی و گرایش به مهاجرت خارج کشور به مقدار (۰/۷۳۴-) رابطه معناداری نشان داده شد.

نتایج همبستگی‌ها نشان داد که تعلق ملی رابطه معناداری با ابعاد گرایش به مهاجرت خارج از کشور نشان داده است که به ترتیب این میزان همبستگی تعلق ملی با بعد رفتاری و عملی گرایش به مهاجرت خارج از کشور به مقدار (۰/۷۳-)، بعد عاطفی گرایش به مهاجرت (۰/۶۹۴-) و بعد شناختی گرایش به مهاجرت (۰/۴۸۹) میزان همبستگی به دست آمده است. به منظور پیش بینی متغیر گرایش به مهاجرت خارج از کشور بر مبنای ابعاد تعلق ملی از رگرسیون چندگانه گام به گام استفاده شد. همان طور که در جدول شماره (۳) ملاحظه می گردد، نتایج نشان داد که با ورود مرحله به مرحله متغیرهای در مدل رگرسیونی، مدل پنجم که بالاترین میزان همبستگی را نشان می دهد مورد تأیید قرار گرفت. در این مدل مقدار R^2 در مورد ابعاد تعلق ملی (تعلق اجتماعی، سیاسی، جغرافیایی، فرهنگی و هنری و تاریخی) مقدار ۰/۵۸۴ از واریانس متغیر وابسته (گرایش به مهاجرت خارج از کشور) را تبیین نمود. این موضوع را تأیید می نماید.

جدول شماره ۳: رگرسیون چندگانه ابعاد تعلق ملی بر گرایش به مهاجرت خارج از کشور

مدل	ضریب همبستگی (R)	ضریب تبیین (R^2)	ضریب تبیین تصحیح شده	خطای استاندارد برآورد
۱	۰/۶۲۱ a	۰/۳۸۵	۰/۳۸۴	۱۰/۹۴
۲	۰/۷۰۴ b	۰/۴۹۶	۰/۴۹۳	۹/۹۲۰
۳	۰/۷۵۵ c	۰/۵۷۱	۰/۵۶۷	۹/۱۶۵
۴	۰/۷۵۹ d	۰/۵۷۷	۰/۵۶۷	۹/۱۶۵
۵	۰/۷۶۴ e	۰/۵۸۴	۰/۵۷۹	۹/۰۴

a: تعلق اجتماعی؛ b: تعلق اجتماعی و تعلق سیاسی؛ c: تعلق اجتماعی، تعلق سیاسی و تعلق جغرافیایی؛

d: تعلق اجتماعی، تعلق سیاسی، تعلق جغرافیایی و تعلق فرهنگی و هنری؛

e: تعلق اجتماعی، تعلق سیاسی، تعلق جغرافیایی، تعلق فرهنگی و هنری و تعلق تاریخی

قضاوت درباره سهم و نقش هر یک از متغیرها در تبیین متغیر وابسته را باید در مقادیر بتای واگذار کرد زیرا این مقادیر استاندارد شده و امکان مقایسه و تعیین سهم نسبی هر یک از متغیرها را تعیین

۱۱۲... پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال پانزدهم، شماره دوم، تابستان ۱۴۰۰

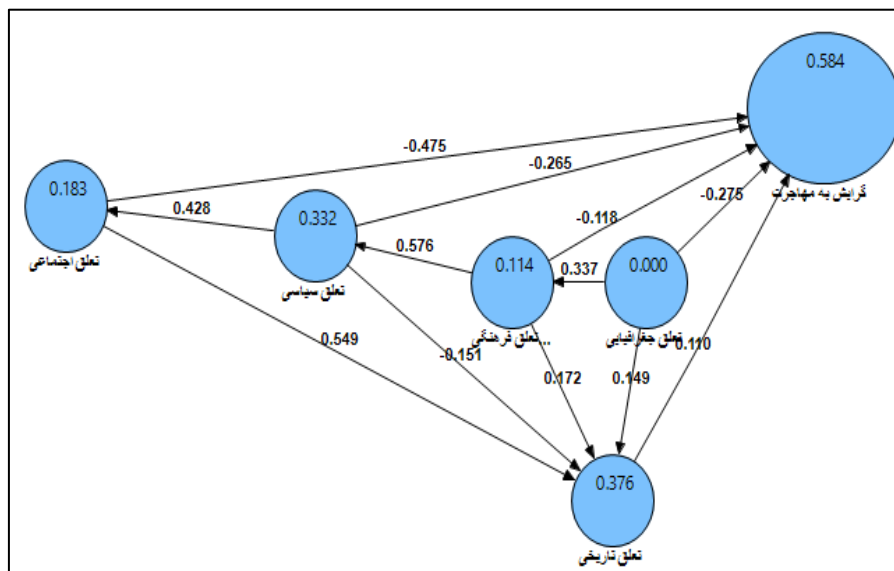
می‌نماید. همان‌طور که در جدول شماره (۴) مشاهده می‌گردد، در ستون (Beta) ضریب رگرسیون جزئی استاندارد شده است و نشانگر آنست که به ازای افزایش یک واحد مثلا در مورد متغیر تعلق اجتماعی در مدل پنجم به میزان (۰/۴۷۵-) در انحراف معیار متغیر وابسته گرایش به مهاجرت خارج از کشور تغییر ایجاد می‌نماید. در ستون t، مقدار t برای آزمون معنی‌داری ضرایب رگرسیون جزئی می‌باشد و در ستون sig سطح معناداری را نشان می‌دهد. در این جدول ۰/۰۵ P در ستون سطح معناداری می‌توان با فاصله اطمینان هر کدام از فرضیه‌های تحقیق را بر مبنای متغیرهای مشخص شده، رابطه معناداری گرفت. همچنین مقدار R^2 نشان می‌دهد که ۰/۵۸۴ درصد تغییرات متغیر وابسته تحقیق ناشی از پنج متغیر وارد شده در مدل پنجم (ابعاد تعلق ملی) بوده است و مقدار (۰/۴۱۶) درصد از تغییرات متغیر وابسته در این تحقیق مجهول باقی مانده است که باید با عوامل دیگر بررسی نمود.

جدول شماره ۴: تحلیل رگرسیون به روش گام به گام تعلق ملی بر گرایش به مهاجرت خارج از کشور

مدل	ورودی متغیرها به مدل	ضرایب استاندارد نشده	ضرایب استاندارد شده	ضریب	سطح معناداری
		B	SE	Beta	t
۱	ثابت	۹۱/۵۹۵	۱/۹۱۴		۴۷/۸۶۵
	تعلق اجتماعی	-۱/۶۵۲	۰/۱۰۳	-۰/۶۲۱	-۱۶/۰۶۶
۲	ثابت	۱۰۰/۴۰۴	۱/۹۶۸		۵۱/۰۱۶
	تعلق اجتماعی	-۱/۲۳۳	۰/۱۰۳	-۰/۴۶۳	-۱۱/۹۴۶
	تعلق سیاسی	-۱/۱۴۱	۰/۱۲۰	-۰/۳۶۸	-۹/۴۸۷
۳	ثابت	۱۱۸/۱۲۹	۲/۷۷۵		۴۲/۵۷۵
	تعلق اجتماعی	-۱/۱۱۲	۰/۰۹۶	۰/۴۱۸	-۱۱/۵۳۳
	تعلق سیاسی	-۱/۰۳۳	۰/۱۱۲	۰/۳۳۳	-۹/۲۴۲
	تعلق جغرافیایی	-۰/۹۳۷	۰/۱۱۱	-۰/۲۸۲	-۸/۴۵۷
۴	ثابت	۱۲۰/۹۱۵	۲/۹۹۱		۴۰/۴۳۱
	تعلق اجتماعی	-۱/۱۰۴	۰/۰۹۶	-۰/۴۱۵	-۱۱/۵۱۴
	تعلق سیاسی	-۰/۸۷۴	۰/۱۲۹	-۰/۲۸۲	-۶/۷۵۴
	تعلق جغرافیایی	-۰/۸۶۱	۰/۱۱۵	-۰/۲۵۹	-۷/۵۱۳
	تعلق فرهنگی و هنری	-۰/۴۹۲	۰/۲۰۴	-۰/۰۹۹	-۲/۴۱۱
۵	ثابت	۱۱۸/۹۱۸	۳/۰۵۷		۳۸/۹۰۲
	تعلق اجتماعی	-۱/۲۶۵	۰/۱۱۲	-۰/۴۷۵	-۱۱/۲۹۳
	تعلق سیاسی	-۰/۸۲۲	۰/۱۳۰	-۰/۲۶۵	-۶/۳۳۸
	تعلق جغرافیایی	-۰/۹۱۶	۰/۱۱۵	-۰/۲۷۵	-۷/۹۲۸
	تعلق فرهنگی و هنری	-۰/۵۸۶	۰/۲۰۵	-۰/۱۱۸	-۲/۸۵۳
	تعلق تاریخی	۰/۵۹۷	۰/۲۱۹	۰/۱۱۰	۲/۷۲۱

(ابعاد تعلق ملی) + مقدار ثابت = گرایش به مهاجرت خارج از کشور (متغیر وابسته)

همان گونه که در مدل شماره (۴) ملاحظه می گردد، همه متغیرهای اصلی تحقیق رابطه مستقیم و غیر مستقیمی با گرایش به مهاجرت شهروندان مشهود به خارج از کشور نشان داده شده است. سهم هر متغیر بر اساس مقادیر بتا (β) در مدل تعیین شده است. در این مدل تعلق تاریخی تاثیر گزارترین عامل بر گرایش به مهاجرت شهروندان مشخص گردید که خود تحت تاثیر عوامل نشان داده شده است.

مدل شماره ۴: تحلیل مسیر ابعاد تعلق ملی بر گرایش به مهاجرت خارج از کشور

همان گونه که در جدول شماره (۵) نیز ملاحظه می گردد، برخلاف ابعاد تعلق ملی بعد تعلق تاریخی جهت مثبت با گرایش به مهاجرت خارج از کشور نشان داده است به طوری که گرایش مهاجران خارج از کشور با ۰/۱۱ میزان تاثیر گذاری بر گرایش به مهاجرت اثر گذار بوده است و به ترتیب؛ تعلق اجتماعی (۰/۴۷۵-)؛ تعلق جغرافیایی (۰/۲۷۵-)؛ تعلق سیاسی با (۰/۲۶۵-) و تعلق فرهنگی - هنری (۰/۱۱۸-) رابطه اثر گذاری معکوسی را نشان می دهد؛ به عبارت دیگر ابعاد تعلق ملی در ارتباط با یکدیگر توانسته است ۰/۵۸۴ از واریانس متغیر گرایش به مهاجرت خارج را تبیین نماید.

۱۱۴... پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال پانزدهم، شماره دوم، تابستان ۱۴۰۰

جدول شماره ۵: میزان تأثیرگذاری مستقیم و غیر مستقیم عوامل موثر بر گرایش به مهاجرت خارج از کشور

ردیف	متغیرها	تأثیر مستقیم	تأثیر غیر مستقیم	اثرگذاری کلی
۱	تعلق تاریخی	۰/۱۱	۰/۴۴	۰/۵۵
۲	تعلق اجتماعی	-۰/۴۷	-۰/۳۹	-۰/۸۶
۳	تعلق سیاسی	-۰/۲۶	-۰/۱۶	-۰/۴۲
۴	تعلق فرهنگی و هنری	-۰/۱۱	-۰/۰۲	-۰/۱۳
۵	تعلق جغرافیایی	-۰/۲۷	۰	-۰/۲۷

بحث و نتیجه‌گیری

نتایج نشان می‌دهد که میزان گرایش به مهاجرت در مورد شهروندان شهر مشهد در حد زیاد بوده که از میانگین مورد انتظار فراتر بوده است. از طرف دیگر میزان تعلق ملی شهروندان در حد متوسط بود. گرایش مهاجرت خارج از کشور شهروندان در بعد شناختی و احساسی بیشتر از بعد رفتاری و عملی بوده است. به نظر می‌رسد که گرایش به خارج از کشور با توجه به شرایط فعلی شهروندان، از روند تضعیف‌شده‌ای برخوردار است. در تصدیق این فرایند می‌توان به نتایج حاصله از بالا بودن میزان تعلق ملی شهروندان اشاره نمود؛ همچنین میزان تعلق جغرافیایی و تاریخی پاسخگویان، نشانه‌ای بر گرایش پایین در بعد عملی یا رفتاری بوده است. نتایج نشان داد که تصمیم‌های قطعی برای مهاجرت به خارج از کشور ضعیف بوده است. این فرایند تحت مکانیسم‌های بازدارنده همانند وابستگی‌های خانوادگی، امید به بهبود وضعیت اقتصادی و سیاسی در داخل، رفع موانع حقوقی بین‌المللی برای تحریم‌های مالی و سیاسی بین‌المللی از سوی کشورهای توسعه‌یافته، تغییر رویه حاکمان بین‌المللی، تعلق به سرزمین یا عرق ملی، آینده فرزندان، تغییر ساختارهای داخلی در ایران و ترس از مهاجرت‌های برون‌مرزی و احساس امنیت اجتماعی در داخل بیشتر به سوی گرایش‌های اعتقادی یا شناختی رفته است.

در پاسخ به فرضیه اصلی تحقیق؛ تعلق ملی نقش تعیین‌کننده‌ای بر میزان گرایش به مهاجرت خارج از کشور دارد. در بیان دیگر با کاهش میزان تعلقات ملی، شاهد افزایش گرایش به مهاجرت خارج از کشور نیز وجود دارد. همچنین نتایج نشان داد که ابعاد تعلق ملی نیز به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم با گرایش به مهاجرت خارج از کشور همبستگی معناداری (جهت منفی) نشان داده است. آنچه نظریه نوربرت الیاس (۱۹۹۹) در نتایج تحقیق تأیید می‌شود می‌توان گفت، تحولات و فرآیندهای درازمدت تاریخی در شکل دادن به احساس عمیق دلبستگی و تعلق به یک کشور اثرگذار است. خاطرات، رخدادها، حوادث، شخص‌ها و فراز و نشیب‌های تاریخی در شکل دادن به انگاره‌های

جمعی بسیار مؤثرند. جوهره جنبه اجتماعی، به برقراری روابط دوستانه و عاطفی بستگی دارد؛ زیرا عاطفه، پایه هر گونه نظم اجتماعی حتی در جوامع مدرن است و این امر در وابستگی عاطفی به جمع و روابط عاطفی در جوامع ریشه دارد. بنابراین میزان تعلق اجتماعی و سیاسی به دست آمده نشان می دهد که این میزان تا چه اندازه رابطه منفی و معناداری را با گرایش به مهاجرت خارج از کشور شهروندان اثرگذار بوده است. از سوی دیگر نظریه ادوارد سعید که تأکید بر چالش های هویتی جوامع در حال توسعه دارد نشان می دهد که میزان تعلق تاریخی و جغرافیایی رابطه مثبت با گرایش به مهاجرت خارج از کشور نشان می دهد. این نتایج چنین استنباط می شود که امکان بازگشت مهاجران برای بازگشت به تعلقات تاریخی و جغرافیایی کشور مبداء همچنان باقی است. یکی از عوامل تقویت کننده تعلق به نظر ادوارد سعید، حفظ اصالت و بازگشت به ریشه ها و پیوند با ارزش هاست؛ او می گوید: «گاهی هم به نظر خودم می رسید که تقریباً نهی از هر شخصیتی هستم و موجودی ترسو، مردد و بی اراده ام؛ اما همیشه یک احساس بر من غلبه داشت و آن اینکه حس می کردم آدم بی در کجایی هستم». نظریه پردازانی مانند ادوارد سعید، گسست از تعلق را بانی استمرار استعمارگری می دانند و در عوض مقاومت را تشویق می کنند. نظریه مقاومت بر زنده نگه داشتن آرزوی در خانه بودن و بازگشت به ریشه ها و ایجاد پیوند های جدید با مکان را تأکید می کردند. امروزه نظریه های ادغام قومی گیدنز، جهانی شدن کاستلز و دیویدسون با طرح سیاست تکثرگرایی و فراملی گرایی در دنیای مدرن بر روند، تبادلات و روابط پایدار بین کشورهای فرستنده و مهاجرپذیر تأکید می کند تا جائیکه برخی مبحث چند تابعیتی و ادغام را مورد تأکید قرار می دهند.

در مطالعات کیفی مشخص شد که هیچ کدام از مشارکت کنندگان حاضر به بازگشت به کشور نبودند و دلایل کار خود را شرایط ناپایدار بسیار در فضای فعلی جامعه ایران می دانستند که نیازمند تغییرات اساسی بود. فشرده سازی زمان، توسعه اینترنت و پست های الکترونیکی «وطن» را در هر مکانی در جهان آسان کرده است. این نه تنها برای گردشگران بین المللی، بلکه مهاجران در مرزهای ملی نیز صدق می کند. مهاجران ایرانی تلاش می کردند با توجهات خود، روابط و شیوه هایی را ایجاد نمایند تا به شکلی پیوند را بین کشورهای فرستنده و دریافت کننده ایجاد نمایند؛ بنابراین دوگانگی تعلق در مورد مهاجران وجود دارد تا جائیکه از یک طرف معتقدند که تحت هیچ

۱۱۶... پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال پانزدهم، شماره دوم، تابستان ۱۴۰۰

شرایطی حاضر به بازگشت به کشور نیستند و آن را محال می‌دانستند و از طرف دیگر خواستار ارتباطات گسترده با مردم ایران و ارزش‌های ملی‌گرایانه بودند.

موضوع تعلق و ابعاد آن و نقش آن بر گرایش‌های مهاجرت به خارج از کشور با نتایج یافته‌های تحقیقات داخلی؛ فلاحی (۱۳۹۵)، پور افشاری چنار و دیگران (۱۳۹۰) صفائی پور (۱۳۹۰) و همچنین در مورد پیشینه تحقیقات خارجی مانند، مارکو آنتونیش (۲۰۱۰) و آنگلا چلخوف (۲۰۰۷) همسو است. نتایج نشان داد که بعد تعلق جغرافیایی شهروندان در سطح بالایی قرار داشته است و سهم تعلق فرهنگی و اجتماعی و تاریخی آن‌ها بسیار کم بوده است. این نشان می‌دهد که وطن یا مکان و سرزمین که فرد در آن زاده شده است برای آن‌ها مهم بوده نه ارزش‌ها و باورها و اعتقادات و هنجارهای موجود در جامعه یا رفتارهای اقتصادی و اجتماعی دیگر که نشان وجود کنش‌های انسانی افراد با یکدیگر هست؛ در حقیقت تعلق‌های اجتماعی و فرهنگی پایین، زمینه گرایش به مهاجرت افراد را تقویت می‌نماید. نتایج مطالعه کیفی نیز نشان داد که تعلق اجتماعی، تعلق فرهنگی و هنری و تعلق جغرافیایی به‌عنوان تعلق ملی در مورد مهاجران ایرانی مهم بوده است، هرچند که آن‌ها نیز بیشتر طرفدار تعلق مکانی و جغرافیایی بوده‌اند و کمتر احساس تعلق اجتماعی و فرهنگی را مطرح کرده‌اند.

از شرایط راهبردی و تعاملی بخش کیفی تحقیق تعداد ۵۴ کدباز به‌دست آمده است که «جستجوی فعالانه ریشه‌های هویتی» و «برنامه‌ریزی و پیگیری‌های مستمر مهاجرتی به خارج» از سوی مصاحبه‌شوندگان بیشترین فراوانی را نشان داده است. نتایج این بخش نشان می‌دهد از یک طرف، آن‌ها به دنبال ریشه‌های هویتی خویش هستند و از طرف دیگر تلاش می‌کنند تا شرایط سخت پروسه مهاجرت را تحمل نمایند. این‌گونه عمل و رفتار آن‌ها، از طرف دیگر این احساس دوگانه تعلق در مورد مهاجران ایرانی ایجادشده، پیامدهایی را به دنبال داشته است که این بعد پیامدی، دارای ۴۴ کدباز به دست آمد و از بین مقوله‌های آن «مهاجرت در راستای تأمین منفعت فردی فارغ از آرمان‌های موجود و احساس تعلق به ایران و احساس تعهد به جامعه هدف» بالاترین فراوانی را به دست آورده است. در بین مفاهیم پیامدی تحقیق می‌توان «توسعه منافع فردگرایانه مادی» بیشترین نقش را داشته است. آنچه به تکرار در مفاهیم و مقولات تحقیق مشاهده شد، نقش عوامل اقتصادی در کنار جریان‌های فرهنگی توانسته پدیده‌ای را در دو وجه متمایز ایجاد نماید که تعلقات ملی افراد ماحصل همان منافع فردی از یک طرف و آرمان‌های جمع‌گرایانه ای است که او برای کسب

بررسی تاثیر تعلق ملی بر گرایش به مهاجرت خارج از کشور ۱۱۷

آن تلاش می‌کند. مشارکت‌کننده شماره ۱۲ چنین بیان می‌کند: «مهاجرت اگر برای تحصیل و کار باشد اشکالی ندارد ولی غیر باشد نه».

یکی از شرایط زمینه‌ای و تأثیرگذار که با برخی مقوله‌های علی نیز مرتبط هست، تجربه طولانی مدت در حال توسعه بودگی در داخل کشور از سوی مهاجران بود. این پدیده با شرایط اقتصادی، سیاسی و فرهنگی ناخوشایند حاصل شده بود، حال چنانچه بتوان با تخصیص بودجه مناسب در طرح و برنامه‌های توسعه‌ای کشور و عملیاتی کردن آن طرح و برنامه‌ها که می‌بایستی با نظام جهانی نیز تا حد زیادی همسویی داشته باشد، عده بی‌شماری از مهاجران سرگردان را در سرزمین خود پناه داده و آن‌ها از پیشرفت‌های مختلف در کشور به وجد آمده و حاضر خواهند بود تا این امتیازات علمی و اقتصادی خویش را با تمام قوا محفوظ نمایند. این به تدابیر فرهنگی و سیاسی عظیمی وابسته هست که می‌توان در مدیریت و برنامه‌ریزی کل کشور حائز اهمیت هست. این یافته حاضر با یافته‌های داخل؛ پژوهش فلاحی (۱۳۹۵)، پور افشاری چنار (۱۳۹۰)، نیازی و موحد (۱۳۸۷)، ابراهیم‌زاده و دیگران (۱۳۹۳)، آستین افشان و دیگران (۱۳۹۴) و آذریان و دیگران (۱۳۹۶) و در مورد پیشینه تحقیقات خارجی با پژوهش آنگلا چلخوف (۲۰۰۷) و عبدالهادی (۲۰۰۸) همسو بوده است.

در جمع‌بندی نهایی می‌توان گفت که مهاجران بر مبنای ارزیابی اولیه‌شان از رفتار دیگران مهم، پی به ارزشمندی یا کم‌ارزشی پدیده مهاجرت برده‌اند و با مقایسه سود و زیان خود، تصمیم به انجام آن رفتار یا خودداری از آن را در نظر می‌گیرند. دیدگاه‌های اقتصادی مهاجرت (تودارو و لین) برخوردار از مزایای اقتصادی و اجتماعی و بهره‌مندی از حمایت‌های مختلف اجتماعی را با میزان همبستگی اجتماعی و حفظ موقعیت‌های مطلوب در ارتباط می‌دانند که کسانی که منافشان در داخل تأمین می‌گردد چندان گرایش برای موقعیت بهتر در نظر نمی‌گیرند و برعکس کسانی که در داخل کشور سرمایه اقتصادی و اجتماعی ناچیزی دارند و احساس محرومیت می‌بینند چندان با تعلقات ملی رابطه‌ای نداشته و برای تصاحب موقعیت‌ها و هویت جدید، تمایل به مهاجرت به کشورهای برخوردار و توسعه یافته خواهند داشت.

دیدگاه‌های نظری نشان می‌دهد که مهاجرت‌های بین‌المللی یک پدیده چندعاملی است و تنها به انگیزه‌های اقتصادی ختم نمی‌شود، بلکه دلایل عمده غیراقتصادی مانند انگیزه‌های فرهنگی و

اجتماعی و سیاسی در این رویداد مؤثر هست. از نظر گیدنز، کاهش تعلق‌ها، زمینه دور شدن از هنجارهای جامعه را سبب می‌شود. این مصداقی برای برخی شهروندان ایرانی است که از روزهای نخست زندگی در این مرزوبوم از هنجارهای متعارف جامعه گریزان هستند؛ چراکه احساس تعلق به ارزش‌ها و هویت ملی ندارند. کم‌رنگ شدن ارزش‌های ملی و اسلامی باعث دل‌زدگی افراد از ساختار موجود شده تا جائیکه خود را به جامعه دیگر متعلق می‌دانند. نتایج کمی نیز این ادعا را ثابت کرده است که با کاهش میزان تعلق ملی، زمینه‌گرایش روزافزون مهاجرت خارج از کشور در مورد شهروندان می‌گردد؛ از سوی دیگر، بسیاری از ثروتمندان سالیانه چندین میلیارد دلار ارز از کشور خارج می‌شود که برای کشورهای سرمایه‌داری منافع کلانی را به دنبال داشته است. این می‌تواند به دلیل ثبات اقتصادی نسبی در کشورهای توسعه‌یافته باشد و با سیاست‌های متناسب بر این بازار در آمدی نظارت دارند. گزینش مهاجران در کشورهای توسعه‌یافته و جذب نخبگان علمی و آموزشی و صاحبان کار و سرمایه از مهم‌ترین طبقات حمایت‌شده در کشورهای توسعه‌یافته هست. در نتایج مشخص گردید که اقدامات عامه‌المنفعه می‌تواند در اقامت دائمی مهاجران نقش زیادی داشته باشد و کنترل دقیق رفتارهای مهاجران و سوابق حسنه از سوی آن‌ها در استمرار اقامتشان بسیار مهم هست. بی‌توجهی به نیازها و اهداف جوانان در مباحث مختلف علمی، اقتصادی مانند بیکاری و جویای کار بودن و کسب موقعیت‌های مختلف اقتصادی و اجتماعی دیگر برخی از والدین را واداشته است برای فرزندان خود اقدامات مناسب مهاجرت به خارج تنظیم و برنامه‌ریزی نمایند. نمونه وافر آن تولد فرزندان در کشورهای خارجی و پرداخت هزینه‌های تحصیل در خارج یا تهیه فرصت‌های شغلی و سرمایه‌گذاری آن‌ها در بنگاه‌های جوامع توسعه‌یافته نام برد. گرایش به مهاجرت در بعد شناختی و اعتقادی بیش از ابعاد عاطفی و رفتار عملی پاسخگویان گزارش گردیده است. این می‌تواند زنگ بیداری برای مسئولین باشد چراکه هنوز اقدامات عمل‌گرایانه شهروندان برای مهاجرت‌های بی‌رویه تشدید نشده است که می‌توان با اقدامات اصلاحی و ساختاری مناسب بر اساس عوامل یادشده اقتصادی و اجتماعی و سیاسی و فرهنگی از مهاجرت‌های بین‌المللی جلوگیری نمود.

از طرف دیگر میزان تعلق جغرافیایی و تاریخی در مورد شهروندان از سطح متوسط بالاتر به‌دست آمده است که در این رابطه می‌توان گفت که هنوز عده زیادی از شهروندان نسبت به وطن و سرزمین خود و روابط و تعاملات اجتماعی خوش‌بین هستند که باید با اقدامات مؤثر این عوامل

را تقویت نمود. با افزایش احساس تعلقات به ارزش‌ها، وطن یا سرزمین، مکان و موارد نظیر آن زمینه همبستگی اجتماعی را در بخش‌های مختلف جامعه توسعه می‌دهد. این احساس همبستگی که با بعد عملی آن یعنی مشارکت خلاقانه و فعال در جامعه همراه است را شدت می‌بخشد. جامعه‌ای با احساسات تعلق ملی بالا و ظرفیت مشارکت اجتماعی بالا که نشان از روابط اجتماعی اعضا با یکدیگر است باعث شکل‌گیری به هویت جدید در سطح ملی را ایجاد خواهد کرد. پیامد این همبستگی‌ها، انسجام و تعلق اجتماعی و تعلق خاطر‌ها که باعث وفاداری افراد به هویت ملی خویش می‌شود. حال در صورت تضعیف یا در نظر نگرفتن این میزان تعلق، زمینه بروز معضلاتی در جامعه خواهد شد.

از آنجا که مهاجرین ایرانی بیشتر از بین سرمایه‌داران و نخبگان علمی کشور به خصوص طیف جوانان می‌باشند، آن‌ها به عنوان منابع مهم سرمایه نیروی انسانی در کشور محسوب می‌شوند که می‌توان با سیاست‌های مناسب از این ظرفیت‌ها برای رشد و تعالی بخش‌های توسعه در کشور نهایت استفاده را داشته باشیم. از محدودیت‌های تحقیق می‌توان عدم دسترسی به آمار دقیق مهاجران و گروه‌های مهاجرتی به دلیل نبودن مرکز آمار مهاجرتی یا مؤسسات معتبر مهاجرتی و عدم رغبت پاسخگویان نام برد. از پیشنهادهای تحقیق می‌توان گفت؛ با توجه به رقم بالای گرایش به مهاجرت با رویکرد خوشایند کردن ساختارهای موجود در ایران از طریق برنامه‌ریزی و مدیریت به صورت میان‌مدت و بلندمدت و راهکارهای عملی برای رونق کسب و کار و بازارها و ایجاد شرایط تعاملی با کشورهای اقتصادی از گرایش بیشمار جلوگیری کرد. همچنین تأکید بر دانش بومی و تولید داخلی و مصرف داخلی زمینه سرمایه‌گذاری و توسعه در بخش‌های تولیدی در صنعت و کشاورزی گام دیگر رشد و توسعه اقتصادی و رفاهی هست. فرار مغزها که عمده‌تأ نخبگان علمی و دانشی هستند آسیب‌های جدی برای بخش فعال و جوان آینده اقتصاد جامعه محسوب می‌شود. سیاست‌گذاری‌های دولتی و حمایت از بخش‌های خصوصی و رونق بازار کار آنان می‌تواند به حفظ نیروی انسانی و کارآمد در بخش‌های تولیدی و خدماتی راهکار مناسب در نظر گرفت.

همان‌طور که در نتایج کیفی و کمی تحقیق مشخص گردید با توجه به سهم بالای عامل فرصت‌های جذب در نگرش به ویژگی‌های ساختاری در جوامع توسعه‌یافته، می‌توان با اصلاح ساختارهای قابل تغییر مانند جذب نخبگان، توجه به سیاست‌های آزادی‌خواهانه، استقلال فردی و

۱۲۰... پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال پانزدهم، شماره دوم، تابستان ۱۴۰۰

برنامه‌های عدالت خواهان از طریق سیاست‌های مدنی و اجتماعی و فرهنگی زمینه شکل‌گیری ساختارهای مناسب و خوشایند را برای شهروندان ایرانی به ارمغان آورد. در نتایج مشخص گردید که؛ طیف جوانان و به‌خصوص تحصیل‌کردگان در خط مقدم ترک ایران هستند و در این رابطه می‌توان برنامه‌های جذب نخبگان و تأمین نیازها و خواسته‌های قانونی آن‌ها را تسهیل نمود. این می‌تواند با در نظر گرفتن اولویت‌های اشتغال و تأمین نیازهای مادی و غیرمادی آن‌ها باشد. شرایط آسان ادامه تحصیل، توسعه مراکز آزمایشگاهی و تحقیقاتی و توجه ویژه به کار و کارآفرینی و بها دادن به نوآوری و خلاقیت‌های فردی و گروهی مبتکران و تقدیر شایسته از آن‌ها می‌تواند قدمی هرچند کوچک برای بالا بردن روحیه پذیرش در جامعه خودی را فراهم نماید.

در نتایج مشخص شد که تعلق ملی به‌عنوان مؤثرترین عامل در گرایش به مهاجرت بسیار مؤثر بوده است که تا حدودی کلیه متغیرهای تحقیق به تعلق ملی ختم شده و بر آن تأثیر بسزایی داشته است و تا حد زیادی گرایش به مهاجرت شهروندان را تبیین نموده است، حال با مطالعات آتی می‌توان در تقویت تعلق ملی و شناسایی نقاط ضعف تعلقات ملی و ارائه مدل‌های پیاده‌سازی تعلقات ملی مطلوب، گام مؤثری بر حفظ هویت‌ها و تعلق ملی برداشت. تحقق این رویداد بزرگ می‌تواند از گرایش‌های مهاجرتی که زمینه‌ها و عوامل مؤثر بر آن که تعلقات ملی بوده است تا حد زیادی کاست.

منابع

- آذریان، علی؛ ساروخانی، باقر و نوابخش، مهرداد (۱۳۹۶) «رسانه و تعلق‌پذیری ملی؛ مطالعه‌ای در باب تأثیر رسانه جمعی بر تعلق‌پذیری ملی» فصلنامه مطالعات میان‌فرهنگی. ۱۲(۳۱): ۹۳-۱۱۵.
- آستین‌فشان، ثریا و علی بیگی، امیرحسین و غلامی، مصیب (۱۳۹۴). «بررسی تأثیر میزان تعلق خاطر و رضایت از زندگی روستایی بر میزان مشارکت جوانان در فعالیت‌های کشاورزی (مطالعه موردی شهرستان کرمانشاه)». مجله پژوهش‌های روستایی. ۲. ۴۳۲-۴۱۱.
- ابراهیم‌زاده، حسین؛ هاشمی زهی، نوروز؛ اشتری، اباذر و مفرح، فاطمه (۱۳۹۳). «بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر تعلق شهروندان تهرانی به محله. جامعه مورد مطالعه: ساکنان بالای ۱۸ سال شمال تهران» مدیریت شهری. ۳۷. ۱۵۴-۱۵۱.
- ادوارد سعید (۱۳۸۲). بی‌در کجا (خاطرات ادوارد سعید). (مترجم: علی اصغر بهرامی). تهران. نشر ویراستار. ۴۴۰.
- (۱۳۸۲). فراتر از واپسین آسمان. عکاس: ژان مور. ت (مترجم: حامد شهیدیان). تهران. نشر هرمس.
- استراوس، لوی و کوربین، جولیت (۱۳۹۳). مبانی پژوهش کیفی: فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای. (مترجم: ابراهیم افشار). تهران. نشر نی.

۱۲۱..... بررسی تاثیر تعلق ملی بر گرایش به مهاجرت خارج از کشور

- باقری بنجار، عبدالرضا و رحیمی، ماریاد (۱۳۹۱). «بررسی رابطه میزان احساس تعلق اجتماعی شهروندان با میزان مشارکت اجتماعی و فرهنگی و سیاسی آنان (شهروندان مناطق ۳ و ۱۲ تهران)» فصلنامه مطالعات جامعه‌شناختی شهری. ۲(۵). زمستان ۱۳۹۱. ۱۷۰-۱۴۰.
- باقری، آرزو (۱۳۹۶). «بررسی عوامل مرتبط با تعداد فرزندان در زنان مهاجر به شهر تهران». مجله علمی دانشگاه علوم پزشکی ایلام. ۲۵(۶).
- بازدار. مهنوش؛ صفری، ملیحه؛ فرحناکی، رامونا؛ علی امامی (۱۳۹۳). «تعیین رابطه حس تعلق و شاخصه‌های اجتماعی آن. نمونه موردی: روستای زیارت در گلستان (تأثیر حمایت اجتماعی بر حس تعلق)». نشریه معماری و شهرسازی آرمان شهر. ۲۱. ۲۱-۱۱.
- برومند زاده، محمدرضا و نوبخت، رضا (۱۳۹۶). «مروری بر نظریات جدید مطرح شده در حوزه مهاجرت». فصلنامه جمعیت. ۹. ۸۹-۹۰.
- بهشتی، سید صمد و حق مرادی، محمد (۱۳۹۶) «احساس تعلق به ایران در میان اقوام ایرانی» جامعه‌شناسی کاربردی. ۲۸(۳). ۴۰-۲۵.
- بیدل سنگانی، پری ناز (۱۳۹۰). «بررسی میزان تعلق اجتماعی مردم به جامعه ایران و عوامل مؤثر بر آن» مطالعه موردی: شهر مشهد. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی قوچان. قوچان. ایران.
- بیدل، پریناز؛ محمود زاده، علی اکبر و صادقی، احمد (۱۳۹۱) «بررسی میزان تعلق اجتماعی مردم به جامعه ایران و رابطه آن با اعتماد اجتماعی و فردگرایی؛ مطالعه موردی شهر مشهد». فصلنامه تحقیقات فرهنگی. ۵(۲). ۶۳-۳.
- بوربور، ترانه، (۱۳۹۲). «مهاجران و راه‌های گذار از احساس تبعید: بررسی رهیافت نظری». فصلنامه علوم اجتماعی. ۲۸۱. ۶۶-۲۴۹.
- پور افشاری چنار، مژده (۱۳۹۰). «سنجش عوامل مؤثر بر انسجام اجتماعی با تأکید بر شاخص گرایش به مهاجرت به خارج از کشور منطقه ۵ و ۱۱ مشهد». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی قوچان. قوچان. ایران.
- حسینی مقدم، محمد و بشیری، حسن (۱۳۹۸) «ارائه الگوی پیشنهادی آینده‌نگاری مرجعیت علمی با تأکید بر مطالعه موردی دانشگاه علوم پزشکی گیلان» فصلنامه آینده‌پژوهی ایران. ۵.
- دهقان، حسین (۱۳۹۰). «سنجش امنیت زنان متأهل شهر تایباد و عوامل مؤثر بر آن با تأکید بر سرمایه اجتماعی». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی قوچان، قوچان. ایران.
- دیویدسون، دانالد و کاستلز (۱۳۸۲). «درباره همان مفهوم طرح‌های مفهومی». (مترجم: علی‌رضا قایمی‌نیا)؛ مجله ذهن. ۱۴. ۱۲۳ تا ۱۴۰.
- رستگار و ربانی (۱۳۹۲). «تحلیلی بر وضعیت هویت ملی و ابعاد شش‌گانه آن در بین شهروندان شهر اصفهان». تابستان ۹۲. فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی. ۲۴(۲). ۵۰.
- سحابی، جلیل و آقا بیگ پوری، هاشم (۱۳۸۹). «بررسی تأثیر بعد فرهنگی جهانی شدن ب هویت قومی؛ مطالعه موردی: جوانان ۱۵ تا ۲۹ ساله شهرستان بوکان» فصلنامه مطالعه ملی. ۱۱(۱). ۱۵۳-۱۳۵.

۱۲۲... پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال پانزدهم، شماره دوم، تابستان ۱۴۰۰

ساروخانی، باقر و جهانی دولت‌آباد، اسماعیل (۱۳۸۸) «ساختار روابط انسانی در خانواده و گرایش به مهاجرت». نشریه جامعه‌شناسی تاریخی. (۱)۱.

صفایی پور مسعود، امان پور سعید، بسطامی نیا، ذوالفقار (۱۳۹۰). «تحلیل و بررسی نقش مهاجرت در توسعه کالبدی- فضایی شهر یاسوج (طی سال‌های ۸۵-۱۳۴۵)». فصلنامه علمی - پژوهشی نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی. (۴)۳. فاطمی امین، زینب؛ یوسفی، علی و اکبری (۱۳۹۶) «حسین عملکرد نهادی و خروج نخبگان از کشورهای درحال توسعه و کمتر توسعه‌یافته (تحلیل نهادی تطبیقی ۱۰۰ کشور مبدأ)» تحلیل اجتماعی نظم و نابرابری‌های اجتماعی. (۴)۹. فرهمند، مهناز و دامن باغ، مرتضی (۱۳۹۶). «بررسی رابطه بین مؤلفه‌های فرهنگی و تعلق ملی در بین شهروندان شهر یزد». فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران. (۱)۱۰.

فلاحی، کیومرث (۱۳۹۵). «بررسی رابطه تعلق خانوادگی. هویت ملی و پابندی به ارزش‌ها با میزان مهاجرت دانش‌آموزان المپیادی به خارج از کشور» فصلنامه خانواده و پژوهش. ۲۹. ۱۱۰-۹۳. کرسول، جان و ویکی پلانوکلا رک (۱۳۸۷). روش‌های تحقیق تلفیقی. (مترجم: محسن نیازی و عباس زارعی). تهران: ناشران الحجج.

کرمانی، مهدی؛ نوغانی دخت بهمنی، محسن و محمدی، فردین (۱۳۹۸). خلق نظریه در مطالعات کیفی: رویکردی کاربردی به نظریه زمینه‌ای. مشهد. نشر دانشگاه فردوسی مشهد.

مقدس، علی‌اصغر؛ شرفی، زکيه (۱۳۸۸) «بررسی عوامل برانگیزنده گرایش به مهاجرت‌های بین‌المللی جوانان ۱۸-۳۰ ساله شهرهای شیراز و ارسنجان» مجله جامعه‌شناسی ایران. (۱)۱۰. ۱۹۰-۱۶۲، مهدوی، سیده خدیجه، عابدی، احمد؛ شهرکی، محمدرضا و غفوری، فرامرز (۱۳۹۷). «بررسی تطبیقی انسجام اجتماعی؛ مطالعه‌ای درباره بهره‌برداران عضو غیر عضو تعاونی‌های مرتعداری استان گلستان» فصلنامه مرتع، (۱)۱۲. ۱۲۳-۱۱۲.

نیازی و موحد (۱۳۸۷). «رابطه میان گرایش دانشجویان دختر به مهاجرت خارج از کشور با ویژگی‌های فرهنگی آنان» پژوهش زنان، (۱)۶. ۵۴-۲۹.

نیازی، محسن؛ گنجی، محمد و فرقانی نوش‌آبادی، زهرا (۱۳۹۵) «بررسی عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر هویت فرهنگی با تأکید بر شکاف نسلی در بین دانش‌آموزان؛ مطالعه موردی: دانش‌آموزان دختر دبیرستانی شهر کاشان در سال تحصیلی ۹۳-۹۲» فصلنامه مطالعات میان فرهنگی. (۳)۱۱. ۱۱۸-۹۳.

وثوقی، منصور و حجتی، مجید (۱۳۹۱) «مهاجران بین‌الملل. مشارکت کنندگان در توسعه‌ی زادگاهی؛ مورد مطالعه شهر لار». مطالعات توسعه اجتماعی ایران. (۲)۴.

Abdelhady Dalia (2008). Representing the Homeland: Lebanese Diasporic Notions of Home and Return in a Global Context. <https://doi.org/10.1177/0921374007088055>.

B. Salami a, J. Salma a, K. Hegadoren a, S. Meherali a, T. Kolawole b, E. Diaz (2019). Sense of community belonging among immigrants: perspective of immigrant service providers, Public Health, Volume 167, February 2019, Pages 28-33.

- Castles, S. and Miller, M. J. (2008). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*, Fourth edition Edition, Basingstoke and New York: Palgrave-Macmillan and Guilford.
- Castells, M. (1996). *The Rise of the Network Society*, Oxford: Blackwells. 1997 *The Power of Identity*, Oxford: Blackwells.
- Creswell, J. W. (1994). *Research Design: Qualitative and Quantitative Approaches*, Thousand Oaks, CA: Sage.
- Creswell, J. W. (1999). "Mixed-Method Research: Introduction and Application in A. Tashakkori & C. Teddlie (eds.), *Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioral Research*, Thousand Oaks, CA: Sage: 209-240.
- Creswell, John W. (2003). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods*. SAGE Publications, 2003 - 246 pages. ISBN: 0761924426, 9780761924425.
- Creswell, J. W. (2003). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches* (2nd ed.), Thousand Oaks, CA: Sage.
- Creswell, J. W. V. L. Plano Clark; M. Gutmann & W. Hanson. (2003). *Advanced Mixed Methods Research Designs*, *Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioral Research* A. Tashakkori & C. Teddlie (eds.), Thousand Oaks, CA: Sage, pp.209-240.
- Creswell, J. W. M. D. Fetters & N. V. Ivankova. (2004). "Designing a Mixed Methods Study in Primary Care", *Annals of Family Medicine*, 2(1): 7-12X.
- Creswell, J. W. & V. L. Plano Clark. (2007). *Designing and Conducting Mixed Methods Research*, Thousand Oaks, CA: Sage.
- D. Madsen and Ton van Naerssen. (2003). *Migration, Identity, and Belonging*, *Journal of Borderlands Studies*. Volume 18. No. 1. Spring 2003.
- Elias Norbert & Dunning Erick. (1999). *Quest for Excitement: Sport and Leisure in the Civilizing Process*", Blackwell, Oxford.
- Gustafson, Per. (2005). *International Migration and National Belonging in the Swedish Debate on Dual Citizenship*, *Acta Sociologica* March 2005 Vol 48(1): 5–19. DOI: 10.1177/0001699305050984.
- Gabriella Hassan. (2016). Thesis submitted to the Faculty of the College of Literature, Science, & Arts at the University of Michigan in partial fulfillment for the requirements for the degree of Bachelor of Science (International Studies with Honors). *Iranian Revolution: Effects on Identity*, INSTD 499.
- Ke Huimin Du. (2015). *Place Attachment and Belonging among Educated Young Migrants and Returnees: The Case of Chaohu, China*, First published 20 July 2015. <https://doi.org/10.1002/psp>. 1968 Cited by: 8.
- Marije Braakman and Angela Schlenkhoff. (2007). *Between Two Worlds: Feelings of Belonging While in Exile and the Question of Return*, *ASIEN* 104 (Juli 2007), S. 9-22.
- Naghdi, Asadulah. (2010). *Iranian Diaspora: With focus on Iranian Immigrants in Sweden*, *Asian Social Science* Vol. 6, No. 11; November 2010 Published by Canadian Center of Science and Education 197.

- Said, Edward. (2000). History, literature and geography. Reflections On Exile, London: Granta Books, 533-473.
- Strauss & Corbin, j. (2010). Basics of Qualitative Research and Procedures for Developing Grounded Theory 2nd Sage ed Publication Thousand Oak CA USA.
- Sara Wallace Goodman & Hannah M. Alarian. (2019). National Belonging and Public Support for Multiculturalism, The Journal of Race, Ethnicity, and Politics, page 1 of 29, 2019. © The Race, Ethnicity, and Politics Section of the American Political Science Association 2019. doi:10.1017/rep.2019.52 2056-6085/19.
- Sonia Gsir & Elsa Mescoli. (2015). Maintaining national culture abroad Countries of origin, culture and diaspora. INTERACT Research Report 2015/10. Schuman Centre for Advanced Studies, San Domenico di Fiesole (FI): European University Institute, 2015. doi: 10.2870/12858. Catalogue Number: QM-04-15-301-EN-N.
- Tovi Honari, Ali & Maarten van Bezouw & Pari Namazie. (2017). The Role and Impact of Iranian Migrants in Western Europe. July 2017. VU Amsterdam, for their comments on the initial draft of this report.
- World Bank Report. (2019).